

MI FÁN TEREM A HOLLAND NYELV?

Sokan a holland nyelv hallatán rögtön arra asszociálnak, hogy ez az angol és német keveréke, már klasszikussá vált vicc is született a nyelvről: *a holland nyelv az, amikor egy részeg angol tengerész németül próbál beszélni. De vajon van ebben bármi igazság? Honnan ered a holland, és mi köze a már említett másik két nyelvhez?*

Az indoeurópai, azon belül pedig a germán nyelvcsalád nyugati ágához tartozó nyelvek egyike a holland nyelv, melyet nemcsak Hollandiában, hanem a királysághoz tartozó Suriname-ban, Arubában, Curaçaóban és Sint Maartenen is beszélnek. Ezenfelül Belgiumban is hivatalos nyelv, így összesen körülbelül 24 millió anyanyelvi beszélője van, az ötvenkettedik helyen áll a világban a nyelvek tekintetében (a magyar nyelv a hetvennyolcadik). A holland nyelvből önállósodott – és a hollandok számára nagy százalékban érthető – *afrikaanst* pedig további 6 millióan használják Dél-Afrikában és Namíbiában.

Hangeltolódások

De honnan származik ez a különleges nyelv? A mai holland nyelv az *indoeurópai alapnyelvre* vezethető vissza. Az utóbbi nyelv beszélői a Krisztus előtti második vagy harmadik évezredben Észak-Európába érkeztek, ekkor keletkezhetett a germán nyelvek közös őse, a *proto-germán*nak nevezett nyelvállapot. Erre az időszakra datálható egy nyelvtörténeti szempontból kulcsfontosságú jelenség: az első germán hangeltolódás, amely az őś-indo-európai mássalhangzók fejlődésére vonatkozik a germán alapnyelvben. A jelenség felfedezése többek között Jacob Grimm-hez – a mesegyűjtő Grimm fivérek idősebbikéhez – köthető.

A hangeltolódás vélhetően három lépcsőben ment végbe valamikor a Krisztus előtti első évezredben. Az első lépcső során a zöngétlen zárhangok többsége zöngétlen réshangokká vált, így lett a „p” helyett „f” hanggal kezdődő szó: az „apa” megfelelője angolul *father*, németül *Vater* és hollandul *vader*. Ezután a zöngés zárhangok zöngétlenedtek,

A holland nyelv Európán kívül is használatos (FORRÁS: WWW.EUROPEANLANGUAGECENTRE.NL)

így kezdődik „g” helyett „k” hanggal a „hideg” szó: angolul *cold*, németül *kalt* és hollandul *koud*. Végül pedig hehezetes zárhangok alakultak át egyszerű zöngés zárhangokká (d^h→d), így az ajtó szó angolul *door*, hollandul pedig *deur*, a szó eleji hangok elhagyták a hehezetet. (Az első germán hangeltolódást felfedezője után *Grimm törvényének* nevezik.)

A Krisztus előtti első században a germán törzsek népesedésének és terjedésének köszönhetően megjelentek a germán nyelv különböző változatai, ágai. Az óangol, az ófelnémet és az ófrank nyelvek is a nyugati ághoz tartoztak. Ezen az ágon a Krisztus utáni III–IX. század között mehetett végbe a második német vagy ófelnémet hangeltolódás. A folyamat négy lépésre tagolható. Az elsőben a zöngétlen zárhangok a szó közepén kettős, a szó végén pedig egyszerű réshangokká alakultak, például az óangol *slæpan* (‘alszik’) szóból a német nyelvben *schlafen* lett, míg angolul *sleep* és hollandul *slapen* a szó mai megfelelője. A második lépés csak a felső német nyelvjáráshoz vonatkozott, az első lépésben változatlanul maradt zöngétlen

zárhangok zár-réshangokká alakultak. Ez az oka annak, hogy a mai német szavakban sok helyen „pf” helyettesíti az angol és holland „p” hangot, például: németül *Apfel* (‘alma’) az angol *apple* és a holland *appel* vagy míg a bors szó németül *Pfeffer*, addig angolul *pepper*, hollandul *peper*. A változás harmadik lépéseként a zöngés zárhangok elzöngétlenedtek. Ennek legfontosabb példája a d→t átalakulás: angolul a tenni *do*, hollandul *doen*, németül pedig *tun*. Az egyéb változásoknak a német nyelven belül is csak a svájci, osztrák és bajor dialektusokban van szerepe. Végül az utolsó, negyedik lépésben a „b” fogréshang „d”-vé alakult. Ez a változás a IX–X. században már nyelvm emlékekkel is bizonyítható, és a teljes német és németalföldi nyelvterületet érintette. Az ófelnémet *durstac* (‘szomjas’) angolul *thirsty*, németül viszont *durstig*, hollandul pedig *dorstig*.

Az ófelnémet hangeltolódás tehát fontos különbségeket hozott létre a nyelvterületen, a felnémet köznyelv – ismertebb nevén a Hochdeutsch – ugyanis mind a négy lépésen átesett, de az alnémet dialektusok, amelyek

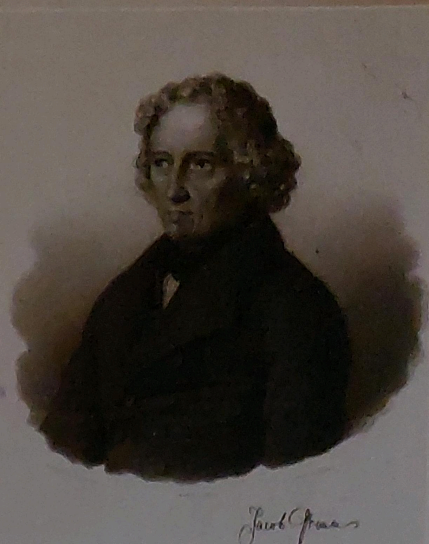
közé hangtanilag a holland nyelv is sorolható, nem. Krisztus után 500 körül keletkezhetett tehát a holland nyelv egyik őse, az *ó-alsó-frank*, amely 800-tól kezdve – egyéb dialektusokat is hozzáértve – már *ó-hollandnak* nevezhető. Körülbelül 1500-tól kezdve beszélhetünk *újholland* nyelvről. Maga az óangol nyelv az előzőekben bemutatott ófelnémet hangeltolódásban alig volt érintett, viszont egyéb fontos nyelvi változásoknak köszönhetően fejlődött tovább az *ingveon* ágón.

A bibliafordítás hatása

Fontos azonban kihangsúlyozni, hogy a német és holland nyelv közötti határ nem egyik pillanatról a másikra, hanem fokozatosan alakult ki, és az országhatárok meghúzása folyamán természetesen a politika is nagy szerepet kapott. A hangeltolódások ugyanis nem hoztak létre éles határvonalakat, megmaradt a nyelvjáráskontinuum a mai Észak-Franciaország területétől kezdve egészen Kelet-Németországig. A dialektuskontinuum azt jelenti, hogy a kontinuum mindegyik pontjában az ottani dialektus beszélői értik a szomszédos dialektusokat, és ugyanez

igaz fordítva is. Ellenben a nem szomszédokra ez a kölcsönös megértés nem jellemző. Éppen ezért bármilyen határ, amelyet ebben a kontinuumban a német és holland között meg akarunk húzni, valójában önkényes.

A német nyelvterületen azonban Luther Márton bibliafordítása (1534) révén viszonylag korán kialakult az „irodalmi német”, amely a XVII. századra már sztenderdnek számított a tudomány, vallás, kereskedelem és közigazgatás terén is. Ez a század egyben Hollandia aranykora volt, az „irodalmi”, sztenderd német hatása pedig nem igazán ért el a mai Hollandia területére. 1637-ben megjelent Leidenben a „Tartományok Bibliája”, amely fontos kompromisszumokhoz vezetett a nyelvjárássok között, hiszen a Bibliának minden tájegység számára érthetőnek és elfogadhatónak kellett lennie. Tehát a holland és német nyelv érdekszféráinak határai nagyjából egybeestek az akkori Holland Köztársaságéval. A Németország és Hollandia között a XIX. században alakult államhatárból a XX. századra nyelvi határ is lett bizonyos tekintetben. Ez annak köszönhető, hogy az oktatás fontosabbá

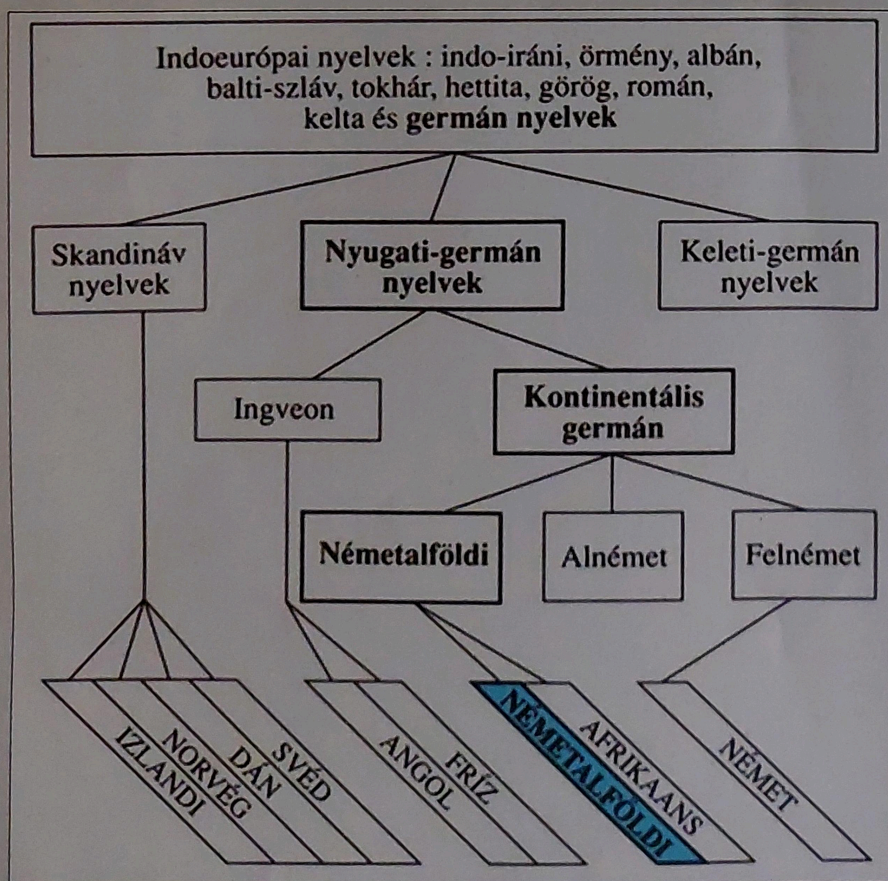
Jacob Grimm

vált, illetve mindkét országra erős belső migráció volt jellemző, így a beszélt nyelv egyre inkább a sztenderd nyelvre kezdett hasonlítani mind a németet, mind a hollandot illetően.

A Platdüütsch beszélői

Mindezek ellenére mindkét nyelvben szerencsére számos dialektus meg tudott maradni. Ezzel összefüggésben érdemes megemlíteni a Németországban húzódó *Benrath-vonalat*. Ez a már említett nyugati-germán dialektuskontinuumon belül egy fontos határt jelöl izoglosszák között. Maga az izoglossza, avagy jelenséghatár egy nyelvi jelenség térbeli tagolódását vázolja: egy olyan képzeletbeli földrajzi vonal, melynek egyik felén az adott jelenség más módon jelenik meg, mint a határ túloldalán. Ez a nyelvi jelenség jelenthet egy szóképzési elemet (például a kukorica ~ tengeri ~ törökbúza szavak előfordulása), hangtani jelenségeket (például ö-zés, é-zés) vagy egyéb, akár szórendbeli eltéréseket. A Benrath-vonal tehát egy ilyen jelenséghatárt jelöl Németországban, egészen pontosan a belgiumi Eupenből kiindulva halad át Aachenen, Benrathon, majd Frankfurt an der Odernél éri el a keleti határt. Ez a vonal azért fontos, mert a német nyelvjárássokat többnyire ennek mentén sorolják be, hiszen a vonal északi oldalán alsónémet, a déli felén felsőnémet dialektusokat beszélnek. (A felsőnémet dialektusokat a Speyer-vonal mentén tovább szokták osztani közép- és felsőnémet nyelvjárássokra.) A Benrath-vonal azonban nemcsak egy jelenség határát jelöli, hanem több

A germán nyelvek csoportosítása (VANDEPUTTE, O. ÉS GERA, J. NYOMÁN)

A Benrath- és Speyer-vonalak mentén oszthatók fel a német dialektusok alsó-, közép- és felsőnémetre

izoglosszát: a legismertebb a *maken* (a vonaltól északra használatos) → *machen* (a vonaltól délre jellemző) különbség, de nagyrészt egybeesik a *dat* → *das*, *Dorp* → *Dorf*, *hebben* → *haben*, *ik* → *ich* határokkal is. (Ez utóbbinak azonban saját neve is van: Uerdinger-vonal.) Látható, hogy a *k* → *ch* különbség több szóban is megjelenik, ez pedig a korábban bemutatott ófelnémet vagy másnéven második német hangeltolódással hozható összefüggésbe.

Az alnémet – saját nyelvén a *Platdiütsch* – beszélői egyébként önálló nyelvként tekintenek nyelvükre, Hollandiában és Németországban is hivatalos státuszt kapott nyelvről van szó. Látható, hogy a holland nyelvvel számos közös tulajdonsága van, a legfontosabb egybeeséseket az okozza, hogy egyik sem vett részt a második német hangeltolódásban. A fonológiai hasonlóságok miatt arra gondolhatnánk, hogy a hollandot és az alnémetet beszélők nagyobb mértékben értik egymást, mint a hollandot és a sztenderd németet beszélők. A kutatások azonban arra világítanak rá, hogy a holland beszélők számára nem érthetőbb az alnémet, mint a sztenderd német. Habár a német határ közelében élő hollandok valamivel jobban értik az alnémetet, még számukra is érthetőbb a sztenderd német nyelv.

Brandewijnből brandy

Érdekes kitekinteni a holland nyelv szókincsére is, mely az ország központi fekvése és élénk kereskedelmi kapcsolatai

réven számos más nyelv hatása alá került. Még a magyarból is kölcsönzött jövevényszavakat, így például a pusztá hollandul *poesta*, a kocs *koets*, a hajdú *heiduk*, a gulyás pedig *goelash*. A német szókincsbeli hatásában nagy szerepet kapott Luther Márton Újszövetség-fordítása 1523-ból. A holland átvette többek között a megsérteni (*beledigen*), a kishitű (*kleingelovig*) és a rábeszél (*overreden*) szavakat. Az angolszász hatás ehhez képest igen újkeletű, hiszen csak a második világháború után áramlottak be tömegesen angolszász jövevényszavak, azóta pedig más nyelvekhez hasonlóan még intenzívebb az angol hatás. Néhány példa erre a holland nyelvben a *camping* (kemping), a *dashboard* (műszerfal), a *badge* (jelvény).

A hatás azonban természetesen fordított irányban is működik, így a hollandból is sok más nyelv kölcsönzött szavakat. Ilyen jövevényszavak a németben például az *Augenmerk* („oogmerk”: szándék), a *Bücherei* („boekeryj”: könyvtár). Az angolban is több szónak van holland eredete, például a *boss* (főnök) a holland *baas*ból, a *brandy* (konyak) a *brandewijn*ből, a *landscape* (táj) pedig a *landschap* holland szóból származik. Még a magyarban is találhatunk néhány holland jövevényszót, mint például a *matróz* („matroos”), a *manöken* („mannekinj”), *klumpa* („klomp”). Ezek azonban többnyire más nyelvek, elsősorban a német közvetítésével kerültek a magyarba.

Az angol, német és holland nyelv közötti rokonság tehát egyértelmű, valaha mindhárom nyelv egyetlen nyelvjárást alkotott, így a címben szereplő viccnek van némi valóságalapja. Hangtanilag a holland jobban hasonlít az angolra, a szókincse és mondattana pedig inkább a némettel mutat több hasonlóságot. A helyes hozzáállás viszont az, ha minden nyelvet és dialektust nyelvtanától, típusától és beszélői számától függetlenül egyenértékűnek tekintünk, hiszen valamennyien képesek leírni beszélőik valóságát, kifejezni érzelmeiket, vágyaikat.

HARGITAI LILI

Szent Ignác Jezsuita Szakkollégium

Az írás a TIT szakkollégiumi cikkpályázatán megosztott harmadik helyezést ért el.

Nyelv és Élet

Szerkeszti:
GRÉTSY LÁSZLÓ

Szokatlan szóalakok

„Toldi a nyeregben jobbra-balra hajlong, | *Jobbra, balra* rántja tanult lova száját, | *S* játszva kikerüli az olasz dárda-ját” – írta annak idején Arany János. Az élő nyelvben már évtizedek óta vannak *jobbabb* és a *balrább* szóalakok is, ám ezeket sokan furcsállják manapság is. Rádióműsorban egy politológustól hallottam, hogy egy politikai „párt *jobbabb* tolódik.” Valóban furcsa a *-bb* középfokjel kétszer is egy szóalakban. De, bár ott nincs kettőzés, a balabbra vagy a *balrább* alakulat sem sokkal különb, ahogy ezt a Nyelvművelő kézikönyv már 1980-ban megírta. Természetesebb ez a hosszabb forma: *még inkább balra*. A nyelvi rendszer jelen és múlt adataiból tudjuk magyarázni, hogy a középfok *-bb* jele voltaképpen rendszerzavarként kerül a határozószóhoz. Az így megszületett (új) szóalak aztán vagy elterjed széles körben, vagy nem.

Hasonlóképpen szokatlan szóalak van ebben a rádióhírben is: „Ez a fizetőeszköz bekerült a világ *legkereskedettebb* huszonöt pénze közé.” Nem szokás *kereskedett* pénzről vagy egyéb dologról beszélni, még kevésbé (*leg*) *kereskedettebb*-ről, inkább a kereskedelemben legjobban, leggyakrabban keresett pénzről vagy másról. A szóalak nyelvi öltönyének szabása kifőgástan, csak az egész öltözet nem illik a *kereskedik* szóra, amelyen nincs semmilyen szokatlan, zavaró elem.

Ugyancsak a rádióból idézem ezt a szintén szokatlan, bár az előbeszédben nem is ritka szót: „Minden beteggel és családjával *szolidaritunk*.” Az alapszó itt az idegen eredetű *szolidaritás* főnév, amelynek jelentése 'bajtársiasság, összetartás, közösségvállalás'. Csakhogy a szó használói egy sajátos alkotásmóddal a szóértelmesítés révén *-ít* igeképzőnek érzékelték a szóban levő *it* elemet, s a *tanítás* – *tanít*, *takarítás* – *takarít* mintájára a *szolidaritás* mellé az *-ás* téves elvonásával „megalkották” a *szolidarit* igét.

BÜKY LÁSZLÓ